

BEDEN, BİREY VE TOPLUM KESİŞİMİNDE ENGELLİ BİREYLERİN ERİŞEBİLİRLİK DENEYİMLERİ: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

Fulya Doğruel¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, bedensel engelli bireylerin toplumsal hayata katılım durumlarını, toplumsal kaynaklara erişebilme imkânlarını ve engelliliğe dair algılarını incelemektir. Bu amaçla çalışma, temelde engelliliğin sosyal teorisine dayanarak, engelliliği sadece beden ve sağlık boyutları ile değil, kültür, toplum, ekonomi, teknoloji ve sosyal politika boyutlarını da içeren bütünsel bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu bağlamda engellilik olgusunun toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini ve bireysel olarak nasıl deneyimlendiğini etkileşimsel bir çerçeveden anlamaya çalışmaktadır. Gaziantep kent merkezinde temel nitel araştırma metoduyla gerçekleştirilen bu çalışmanın verileri otuz iki katılımcıyla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar yoluyla toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda engelli bireylerin özgün bedensel deneyimlerine uygun bir erişebilirliğin toplumsal katılımın belirleyicisi olduğu ve engellilik algısı ile erişilebilirliğin karşılıklı bir etkileşim içinde olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Sözcükler: Engellilik, beden, bedensel engellilik, erişilebilirlik, toplumsal katılım.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, fulyadogruel@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9593-740X

ACCESSIBILITY EXPERIENCES OF PEOPLE WITH DISABILITIES AT THE INTERSECTION OF BODY, INDIVIDUAL, AND SOCIETY

Abstract

The aim of this study is to analyze the participation in social life of physically disabled individuals, their access to social resources, and their perceptions of disability. For this purpose, based on the social theory of disability, the study deals with disability with a holistic perspective that includes not only body and health but also culture, society, economy, technology, and social policy dimensions. In this context, from an interactionist framework, the study tries to understand how the phenomenon of disability is socially constructed and experienced individually. The data of this study, which was carried out with the basic qualitative research method in the city center of Gaziantep, were collected through in-depth interviews with 32 participants. The results revealed that accessibility appropriate for the unique bodily experiences of individuals with disabilities is the determinant factor for social participation and that the perceptions of disability and accessibility are in mutual interaction.

Keywords: Disability, body, physical disability, accessibility, social participation.

GİRİŞ

Bu çalışma, engelli bireylerin erişebilirlik sorununu sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları ile inceleyerek toplumsal hayata katılım durumlarını farklı engellilik deneyimleri üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada, bedensel yeti yitimine sahip bireylerin iyi olma hallerini, sosyal ilişkilerini ve yaşam kalitelerini etkileyen çok sayıda değişken olduğu kabulünden hareketle, engelli bireylerin fiziksel ve sosyal çevreye, ulaşım, istihdama, eğitime, sağlığa ve teknolojiye erişim durumları incelenmektedir.

Engellilik, doğuştan gelen bir özellik olmanın yanı sıra her insanın başına her an gelebilecek ve çoğunlukla insan ihmalden de kaynaklı sebeplerden dolayı oluşan kalıcı veya geçici bir durumdur ve dolayısıyla bir halk sağlığı meselesidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (2021a) tespitiyle günümüz dünyasında bir milyardan fazla insan (küresel nüfusun yaklaşık %15'i) bir tür engel ile yaşamaktadır ve engelli nüfusu demografik eğilimler, kronik sağlık koşulları, yaşlanma ve diğer nedenlerle gittikçe artmaktadır.

Türkiye'de Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'ne göre engelli sayısı 1.414.643'ü erkek 1.097.307'si kadın olmak üzere toplamda 2.511.950'dir. Toplam engelli nüfusunun %40,63'ü kronik hastalık, %17,07'si zihinsel, %13,78'i ortopedik, %9,53'ü görme, %7,97'si işitme, %7,57 ruhsal ve duygusal %1,49 dil ve konuşma ve %1,96 diğer engellilerden oluşmaktadır. Ayrıca engellilik düzeyi "ağır engeli" olan kişi sayısı ise 775.012'dir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021).

Gaziantep, iller bazında en son yayınlanan 2012 verilerine göre 28.746 engelli sayısı ile Türkiye'de on altıncı, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise ikinci ildir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013). Gaziantep ili, Türkiye sanayisi ve ticaretinde ilk beş sırada olması,² bu bakımdan bir yandan Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki çevre illerden iç göçe, öte yandan Suriye sınırında bulunması nedeniyle Suriye'den yoğun bir mülteci göçüne uğraması sebebiyle hızlı bir demografik değişime maruz kalmıştır. Bu toplumsal değişim içinde engellilik olgusunun nasıl yaşandığını anlamak önem kazanmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü engelliliği, "bir sağlık durumu (Serebral Palsi, Down sendromu, depresyon vb.) ile kişisel ve çevresel faktörler (olumsuz tutumlar, erişilemeyen ulaşım, kamu binaları, sınırlı sosyal destekler vb.) arasındaki etkileşim" olarak tarif etmekte; engelli bireylerin dünya genelinde fiziksel, iletişimsel ve finansal engellerle karşılaştıklarını ortaya koymaktadır (2021b). Dolayısıyla 'engellilik', hem medikal anlamda bireylerin kendilerine zorluk yaratan kendi fiziksel/zihinsel durumlarını hem de sosyal anlamda toplumsal bariyerler ve dışlanma ile ilgili durumları işaret eden bütünsel, ilişkisel bir kavramdır.

Sistemik teori ve araştırma açısından engellilik konusu 1980'lere kadar Erving Goffman (1959) ve Irving Zola'nın (1982) etkili çalışmaları dışında sosyoloji alanında pek yer bulamamıştır. Zira yirminci yüzyılda Amerikan sosyolojisinde işlevselcilik teorisinin egemen olmasıyla birlikte bireycilik ve başarı gibi kavramlar ön plana çıkmış ve vücudun estetik ve değer kriterleri gençlik ve güçlü vücut olmuştur. Ancak bu görece bilimsel ihmali durumu, 1980'lerde engelli hareketinin büyümesi ve siyasi, sosyal haklar arayışı ile değişmiştir (Turner, 2001, s.252). Özellikle medyanın sakatlayıcı bir dil kullanarak engellilere dair stereotipleri pekiştirdiği anlaşılmıştır (Auslander ve Gold 1999, s.1395).

Engellilik çalışmaları, "egemen toplumsal pratiklerin sakatlığı toplumsal olarak nasıl inşa ettiğini" ve "sakatlığa dair tutum ve yaklaşımları" ele almıştır (Bezmez vd., 2011, s.15). Böylece engellilik, sakatlık ve yeti yitimi gibi kavramların sosyal bilimlerde artık iyice tartışıldığı bir eleştirel engellilik literatürü oluşmaya başlamıştır (Barnes ve Mercer, 2004; Shakespeare ve Watson, 2002). Engelliliğe dair toplumsal bilinç geliştikçe de bir hasarı ya da yetiyitimi bulunan kişilere yönelik 'özür' gibi küçümseyici kavramlar da sorgulanmıştır. Bu anlamda engellilik kavramı iki ayrı anlam üzerinden

² T.C. Gaziantep Valiliği, <http://www.gaziantep.gov.tr/ilimiz-gaziantep>

tartışılmıştır. Kavramı benimseyenler için engellilik sakat kişinin engellenmişliğini tanımlarken, kavramı eleştirenler engelin sakat kişide değil, toplumda olduğu vurgusunu yaparak sakat kavramına sahip çıkmışlardır. Bu çalışmada yer alan katılımcılar yerine göre hem 'sakat' hem 'engelli' kavramlarını kullandıkları için metinde her iki kavrama yer verilmiştir. Nitel araştırma metoduna dayanan bu çalışma, engellilik olgusunu erişebilirlik kavramı temelinde engelliliğin sosyal teorisi çerçevesinde tartışmaktadır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışma kuramsal açıdan engelliliğin hem tıbbi ve bedeni yönünü hem de sosyal, kültürel ve duygusal yönlerini dikkate alarak engelliliğe ilişkisel ve bütüncül bir perspektifle yaklaşır. Bu doğrultuda çalışma, engelliliğe tıbbi/medikal ve sosyal açıdan yaklaşan modellerin entegrasyonunu hedefleyen bir çerçevede engelliliğin sosyal teorisine dayanır. Bu kapsamda 'sosyal model,' 'biyopsikososyal yaklaşım' ve engellilik sosyolojisi çerçevesinde post-yapısallık, fenomenolojik, feminist ve insan hakları yaklaşımlarından beslenir.

Tıbbi/medikal model 1980'lerden önce engelliliğe dair tek akademik perspektif olarak işlevselci bakış açısına dayanır (Barnes, vd., 2002) ve bireysel tıbbi açıklamalarla sınırlıdır. Biyomedikal olarak da ifade edilen bu modelde, engellilik doğrudan bir hastalık, yaralanma veya başka bir sağlık durumundan kaynaklanan, tedavi ve rehabilitasyon şeklinde tıbbi bakım gerektiren bir durum olarak betimlenmekte ve bireyin kendi sorunu olarak görülmektedir (Mitra, 2006, s.236). Bu bağlamda, insanlar 'normal' olarak tarif edilen işlevleri görememe durumunda engelli olarak kabul edilirler (Amundson, 2000, s.49). Teşhis ve tedavi süreçlerine katkısı çok önemli olan tıbbi/medikal model engelliliği bireyi sorumlu ve kusurlu bularak "bireyselleştirmesi" ve "tıbbileştirmesi," dolayısıyla "toplumu herhangi bir sorumluluktan azade etmek" ve "sosyal adalet konusunda sessiz kalmakla" eleştirilir (Smart ve Smart 2006, s.30-31).

Sosyal model ise tıbbi/medikal yaklaşımları eleştiren bir perspektifle "engelliliğin sosyo-politik kavramsallaştırmalarını yapmaktadır" (Tremain, 2005, s.1-2). 1970'lerden itibaren, başta Avrupa ve Kuzey Amerika'da engellilik çalışmalarına etkileşimci ve yorumlayıcı bakış açısı kazandıran model engelli taban örgütlenmelerinin aktiviteleri ile gelişir (Durell, 2014, s.22). Engelli olan akademisyenlerce³ geliştirilen model, hasar/sakatlık/yeti yitimi (impairment) ve engellilik (disability) arasında bir ayırım yaparak sakatlığın bedensel yanından ziyade toplumsal inşasına, diğer bir deyişle sakatlıkları bulunan insanları "sınırlayan, düzenleyen ve ayrımcılığa uğratan bir dizi fiziksel ve sosyal bariyer"e (Barnes, vd., 2002, s.3) odaklanır. Dolayısıyla, dünyadaki sakatlık hareketine yön veren sosyal modelin engelli insanlar için "adalet ve özgürlüğe ulaşmanın çok pratik bir aracı olacağı" savunulur (Oliver, 2004, s.31). "Hayırseverlik" temelli yaklaşım yerine "insan hakları" ve "vatandaşlık" yaklaşımından hareket eden model (Abberley, 2002, s.120) "engelliliği bir insan hakları konusu haline getirir" (Ünal, 2021, s.246). Ancak "sakatlığın acılarına dair deneyimleri" göz ardı etmek, dolayısıyla "bireysel ve çevresel faktörlerin kompleks ilişkisini anlamada yetersiz olmakla eleştirilir" (Shakespeare, 2010, s.3,6).

Biyopsikososyal model, sosyal modelin daha gelişmiş bir yorumu olarak, beden ve toplum faktörlerini etkileşimsel bir zeminde ele alarak tıbbi ve sosyal modellerin entegrasyonunu hedefler. Engelliliği sadece kişinin kendisinden kaynaklanan bir 'özrün' neticesi" olarak değil "kişi ile çevresi arasındaki dinamik etkileşimin bir ürünü olarak" betimler (Uluocak ve Aslan, 2012, s.48). Bu yaklaşıma göre hedef sakatlıkları bulunan bireyleri devre dışı bırakmak değil, etkinleştirmektir. Bu model Dünya Sağlık Örgütü'nün 1980'lerden beri sağlık ve engelliliği ölçmek ve politika geliştirmede uluslararası standart olarak geliştirdiği ICF sınıflandırmasına (Uluslararası İşlevsellik, Yeti yitimi ve Sağlığın

³ Finkelstein,1980; Oliver, 1990; Abberley, 1991; Hahn, 1989; Shakespeare ,1994 ve Zola,1993 bunlardan bazılarıdır (Bkz. Gleeson, 1999).

Uluslararası Sınıflandırması) temel teşkil eder ve Birleşmiş Milletler (1993) sosyal sınıflandırması olarak da kabul edilir (Dünya Sağlık Örgütü, 2004, s.4). ICF modelinde kişinin işlevselliği ve yetiyitimi, sağlık koşulları (hastalıklar, hasarlar, yaralanmalar, travmalar vb.) ile hem kişisel hem de birbirleriyle etkileşim içinde olan fiziksel, sosyal ve düşünsel olan çevresel bağlamsal etmenler arasındaki dinamik etkileşime göre biçim alır. Bu çevresel etmenler ürünler ve teknolojiyi; doğal çevre ve insan yapımı değişiklikleri, destek ve ilişkileri; tutumları, hizmetler, sistemler ve politikaları içerir (Dünya Sağlık Örgütü, 2004, s.18). Bu model ise katılım kavramını geliştirememekle ve bireysel engellilik modeli ile ilişkili kalmakla eleştirilir (Oliver ve Barnes, 2012, s.25-26).

Engellilik sosyolojisi, 1980’li yıllarda İngiltere’de sosyal model çerçevesinde gelişir. Daha sonraları sadece tıbbi değil sosyal modelin de hayata uygulanmasını eleştirel bir perspektifle gözden geçiren ve insan hakları bağlamında politika yönelimli ve daha çok cinsiyet, yaş, ırk, eğitim ve sınıf gibi engellilerin çoklu öznelliğini dikkate almaya yönelik post-yapısalcı engellilik perspektifleri (Gleeson, 1999, s.16-17) ile fenomenolojiye atıf yapan iki farklı yönelim gelişir (Hughes ve Paterson, 2006, s.100) ve bunlara feminist perspektif ile hak temelli perspektifler eklenir.

Post-yapısalcı yaklaşımlar “engelliler ve engelli olmayanlar arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini yaratan ve devam ettiren sosyal yapıları ve süreçleri anlamaya çalışırlar” (Burcu, 2015, s.45). En başta Foucault (biyo-politika) ve Baudrillard (Simülakr) tarafından ortaya konan post-yapısalcı çalışmalar (Hughes ve Paterson, 2006, s.100) “toplumda hem ‘normal’ beden hem de hasarlı/noksan bedenler üzerine eş zamanlı söylem ve iktidar oluşturulduğu” fikrinden hareketle “öznenin tanımlanmasında söylemin rolü”ne odaklanırlar (Bezmez vd., 2011, s.18). Ancak bu yaklaşım, bireylerin yaşadığı “acı”nın ve “bedensel bir hasarın veya duyu kaybının basit bir biçimde sadece söylem üzerinden anlaşılacağı” noktasında eleştirilir (Bezmez vd., 2011, s.19).

Fenomenolojik yaklaşım, engellilik çalışmalarının bedensel faillik sorununu ihmal ettiğini öne sürerek geleneksel Kartezyen düalizmini aşma iddiası sunar (Titchkosky ve Michalko, 2012). “Sakatlığı sabit varsaymak yerine (...) deneyimin çeşitliliğini ve farklılığını (...) biyolojik olan ile toplumsal olanı birbirinden ayırtmadan” ele almak gerekliliğini ortaya koyar (Bezmez vd., 2011, s.19). Böylelikle, “öznellik, engellilik ve yapabilirlik arasında düşünmek için olası bir alan olarak ortaya çıkar” (Hughes, 2020, s.39,58). Ancak, bu yaklaşım “sakatlığa yönelik politik çıkarım yapmayı ve talepte bulunmayı güçleştirmekle” eleştirilir (Bezmez vd., 2011, s.20).

Feminist yaklaşım, birey ve toplum arasındaki iktidar ilişkilerinden hareketle “temsilin bedeni yönettiği noktasında kadın bedeninin nasıl inşa edildiği ve bu süreçteki sosyal baskılar” üzerinde durur ve “engeli bulunan kadınların engelli olmayan kadınlara göre daha farklı sorunları deneyimlediklerini” ortaya koyar (Burcu, 2015, s.67). Bu bağlamda “kadınların genel düşük toplumsal katılım ortalamasını daha geniş sosyo-kültürel sistemle bağlantılandırır” (Hanna ve Rogovsky, 1991, s.50).

Hak temelli politik model ise siyaset alanında sesini duyuramayan engelli bireylerin “seslerini duyurmak” ve “karar verme mekanizmalarına katılım” hakkı elde etmek amacıyla 1970’lerde gelişmeye başlayan hak temelli sakat hareketlerinin mücadelesini yansıtır. Etkin özneler olan engellilerin, engelli olmayan akranlarıyla eşit bir şekilde toplumun tüm alanlarına katılmaları gerektiğini anlatır (GIZ ve CBM, 2012). Bu yaklaşım “sakatların kendilerine has bir kimlik grubu olarak ortaya çıkabilmelerini, haklarını aramalarını ve kendileri adına konuşma hakkını kendilerinde görmelerini mümkün kılmıştır” (Bezmez vd., 2011, s.43). Bu anlamda, Rioux (2002: s.225), “sosyal adaletin temeli olan sosyal hakların geliştirilmesi ve korunmasının asgari yaşam standardı” olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur.

Genel itibari ile engelliliğe dair oluşan çağdaş paradigma engelliliği “tıbbi bir problem” olarak değil bir “medeni bir hak, (...) erişebilmeyi, barınmayı ve adaleti içeren sosyo-çevresel bir unsur” olarak görür (Burcu, 2015, s.38). Bu anlamda, engelliliğe dair geleneksel hayırseverlik yaklaşımı ve tıbbi yaklaşımdan, insan haklarına dayalı bir yaklaşıma doğru bir paradigma değişikliği vurgusu Birleşmiş

Milletler'in (2006) imzaladığı Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşmesi'nde de yer almıştır. Bu yeni paradigmanın oluşumuna engellilik deneyimlerinin farklı boyutlarına yaptıkları vurgularla katkı sunan engellilik yaklaşımları, olgunun bütünsel ve derinlikli bir perspektifle analiz edilebilmesinin yöntemlerini zenginleştirirler. Dolayısıyla, bu çalışmada engelli bireylerin erişebilirlik ve toplumsal katılım durumlarının analizi engelliliğin sosyal teorisi başta olmak üzere bahsi geçen sosyal modellerden beslenmektedir.

2. METODOLOJİ

Bu çalışma temel nitel araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. "Nitel araştırmanın temel özelliği, bireylerin gerçekliği sosyal dünyalarıyla etkileşimleri içinde nasıl inşa ettikleri üzerine yoğunlaşmasıdır" (Merriam, 2009, s.22). Engellilik kompleks, çok boyutlu ve ilişkisel bir olgudur. Dolayısıyla amaç 'bir süreci keşfetmek,' 'anlamaya çalışmak,' ve 'deneyimleri tanımlamak' olduğunda nitel yöntem buna uygun bir metodolojidir (Punch, 1998, s.20).

Araştırmanın örneklem grubu Gaziantep kent merkezinde yaşayan bedensel engelli bireylerden oluşmaktadır. Katılımcılar kartopu örnekleme tekniğiyle seçilmiştir. Çalışma Gaziantep kent merkezinde yaşayan ortopedik, görme ve işitme engelli 15 kadın ve 17 erkek olmak üzere 32 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar 18 ve 60 yaş aralığındadır. Katılımcıların 12'si ortopedik engelli, 10'u görme engelli ve 9'u işitme engellidir. Eğitim durumu açısından katılımcıların 3'ü okur-yazar değil; 1'i okuryazar; 2'si ilkokul mezunu; 11'i ortaokul mezunu; 9'u lise mezunu; 2'si üniversite öğrencisi ve 4'ü üniversite mezunudur.

2015-2016 yılları arasında yürütülen bu araştırmanın verileri, engelli bireylerin erişilebilirlik durumu, toplumsal katılımı ve engellilik algısı arasındaki ilişkiselliği inceleyen 20 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerle toplanmış, katılımcı gözlem ve saha notları ile desteklenmiştir. Saha çalışmasının verileri gönüllülük ilkesi doğrultusunda ses kaydı ya da not alınarak toplanmış ve deşifre edilmiştir. Elde edilen veriler engellilerin çevre, ulaşım, ekonomi, istihdam, eğitim, sağlık, teknoloji ve toplumsal yaşama erişim ve engellilik algısı temaları ile kategorileştirilmiş ve yorumsamacı bir perspektifle analiz edilmiştir.

Bu nitel araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği, "veri toplama sürecinde uygun ve yeterli katılımın sağlanması," "uzman incelemesi," verilerin "karşılaştırmalar yaparak çapraz kontrolü" ve incelemenin derinlemesine görüşme, katılımcı gözlem ve ilgili literatür gibi "birden çok veri kaynağı kullanarak" yapılması yoluyla sağlanmıştır (Merriam, 2009, s.210-223). Ayrıca, farklı görüşlere, farklı engellilik deneyimlerine mümkün olduğunca yer vererek heterojenlik sağlanmaya çalışılmış ve bu konuda "seçim yanlılığından" (Neuman, 2020, s.483) kaçınılmıştır. Çalışmanın örnekleme katılımında gönüllülük esas alınmış ve kişisel bilgiler, kişilerin isimleri anonimleştirilerek korunmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN VERİ VE BULGULARI

Bu bölümde engelli bireylerin demografik özellikleri betimlendikten sonra sırasıyla (a) çevre düzenlemesi ve ulaşım açısından gündelik yaşamın rutinlerinde çevreye erişimleri, (b) sağlık hizmetleri ve tıbbi teknolojiye erişimleri, (c) istihdam, eğitim ve mesleki uzmanlaşma açısından ekonomik kaynaklara erişimleri ve (d) son bölümde engelli bireylerin engellilik algıları ve toplumsal hayata katılımları değerlendirilmiştir. "Dünyanın farklı yerlerinde gelişen sakat hareketlerinin ilk gündeme getirdiği meselelerden biri erişimdir" (Bezmez vd., 2011, s.45) ve toplumsal katılım sağlamanın imkânı her şeyden önce fiziksel çevreye erişebilme imkânı ile başlar.

3.1. Fiziksel Çevreye Erişim ve Ulaşım

Fiziki çevre ve ulaşım uygulamaları engellilerin kentsel çevreye dahil olma durumlarını belirleyen önemli göstergelerdir. Katılımcıların bu konuda yaşadıkları sorunların başında kamusal binalara ve yaşanabilir konutlara erişim sorunu; yol, kaldırım, yaya geçidi ve sosyal alanların düzenlemelerindeki yetersizlikler; özel ve kamu toplu taşıma sistemlerindeki erişim sorunları gelmektedir. Katılımcılar bu sorunları şöyle ifade etmiştir:

Maalesef her istediğim yere gidemiyorum, merkeze ya da başka yerlere gidince sıkıntı çıkıyor. Asansörler, sandalye şarj alet yerleri çalışmıyor ya da ulaşım sıkıntı oluyor. Daha fazla destek lazım. Ayrıca oturduğum binada asansör yok, iki kat merdiven çıkmak dışarı çıkmamı ciddi anlamda engelliyor (O.E., K, 36, O-Y değil).⁴

Bir resmi kuruluşa gitmek istesek ne girişte kullanışlı bir rampa ne de asansör var. Mesela TOKİ evlerinin girişlerinde rampa var ancak çok yüksek, engelli olmayanlar bile bu rampalardan çıkamıyor. Ayrıca asansör yok. İnsanlar sürünerek yukarı çıkıp iniyorlar (O.E., E, 36, L).

Öte yandan, özellikle görme ve ortopedik engelli katılımcıların kamusal alana erişmeye çalışırken kaldırımlar, yollar ve trafik ile ilgili olarak ifade ettikleri sorunlar sarı şeritlerin süreksizliği, ağaçla bloke edilmiş olabilmeleri, kaldırımların arabalarla ya da esnafın eşya ve ürünleri ile işgal edilmesi ve bunların kazalara yol açmasıdır.

Belediye düzenleme diye sarı şerit yapmış, bunlar da çok plansız yapılmıştır. Bunları takip ettiğimizde elektrik kutularına, ağaçlara, çarpıyoruz. Direkler, tabelalar sıkıntı oluşturuyor. Gaziantep esnafı da dükkân dolabını, kasalarını kaldırımın ortasına koyuyor. İnsanlar gerçekten duyarsız bu konularda (G.E., E, 30, Ü).

Ulaşım da engellilerin hareket kabiliyetlerini sınırlayan önemli bir faktördür. Bu konuda katılımcıların vurguladıkları sorunların başında ulaşım araçlarına erişimde yaşanan zorluklar ve trafikte görme engelliler için sesli; işitme engelliler için ise renkli/ışıklı sinyalizasyon eksikliği gelmektedir.

Özellikle de karşıdan karşıya geçerken sorun oluyor. Yanında birileri olmak zorunda. Yollarda, duraklarda, ışıklarda bir sesli sinyalizasyon sistemi olması lazım. Yaya ışığını bekliyoruz ama yine arabalar geçiyor. Sen kurallara uyuyorsun, onlar uymuyor (...) kaldırımlar düzensiz, bazen de çukur oluyor göremiyorum (G.E., K, 34, L).

Dikkatli gitmeye çalışıyorum, sağıma soluma normalden çok bakıyorum normal insanlara kıyasla. Çünkü icabında arkamda araba geliyor olabilir. Sürücüler dikkat etmiyor (İ.E., E, 33, L).

Öte yandan, özel ve kamu toplu taşıma sistemlerinde yaşanan sorunlar da katılımcıların erişebilirliklerini zorlaştırmaktadır. Ulaşım araçlarının teknik donanımına sahip olmaması veya bazı şoförlerin ayrımcı tutumları engelliler açısından hareketi kısıtlayan bir etkide bulunmaktadır.

Şehir içindeki ulaşımımızı ücretsiz paso ile gerçekleştiriyoruz ama bu ayağımıza bağ oldu. Hor görüyorlar, hakaret ediyorlar. Şoför "sen engelli değilsin ki niye kullanıyorsun bu kartı" diyor. Durakta durmayıp geçiyorlar. Bu bizi çok üzüyor (G.E., E, 60, O-Y değil).

⁴ Katılımcıların ifadelerinin yanına parantez içinde engellilik türü, cinsiyet, yaş ve eğitim durumları belirtilmiş, Kadınlar K, erkekler E harfi ile kodlanmıştır; ayrıca engellilik türü, ortopedik engelliler için O.E.; görme engelliler için G.Ö. ve işitme engelliler için İ.E. olarak kodlanmıştır. Eğitim durumu da ilköğretim için İ, Ortaokul için O, Lise için L ve Üniversite için Ü olarak kodlanmıştır. Okur-yazar olanlar O-Y, olmayanlar O-Y değil olarak kodlanmıştır.

Tramvay ile hastaneye gitmek istedim. Tabi binemedim. Bu tramvayda engellileri vatandaş yerine koymuyorlar. Burada yaşadığım hayal kırıklığını anlatmak çok zor. Sanki Gaziantep'te bir tek sağlam vatandaşlar var (O.E., K, 25, L).

Serbest kart kullanıyorum. Şoför benim işitme engelli olduğumu bildiği için beni otobüse almıyor. Ücretsiz biniyorum diye beni almıyor (İ.E., K, 24, O).

Fiziksel çevre ve mekânın kullanımı bağlamında katılımcılar tarafından aktarılan engellilik deneyimleri engelliliğin sadece bedensel hasarlarla değil engelliğin sosyal teorisinin ortaya koyduğu gibi diğer insanlar tarafından dayatılan engellerle de ilişkili olduğu gözler önüne sermektedir. Kent alanlarına, kamusal binalara ve ulaşım erişim konusunda dayatılan engellerin azaltılması, Karataş'ın da (1997) çalışmasında tespit ettiği üzere, engelli bireylerin eve kapanmasına varabilen toplumsal izolasyonunun önüne geçme ve yaşamlarını kolaylaştırma imkânı sunabilir.

3.2. Sağlık Hizmetlerine ve Tıbbi Teknolojiye Erişim

Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini engelleyen sosyal, ekonomik, fiziksel bariyerler, Biyopsikosozyal modelin vurguladığı gibi “düşük kalitede hizmet almalarına” sebep olmaktadır. Bunun sebebi ise genelde “pek çok sağlık hizmeti veren kurumların engellilerin ihtiyaçlarını karşılayacak politikalara sahip olmaması” ve “bununla ilgili karar alma süreçlerinde engellilerin görüşlerine başvurulmaması”dır (DSÖ, 2021b). Bu anlamda sağlık sadece biyolojik değil aynı ölçüde sosyal bağlama da içkindir. Engelli bireylerin uzun ve karmaşık tedavi süreçlerinde geçtikleri düşünülürse gerekli fiziksel, sosyal, ekonomik ve kişisel bakım desteğinin sağlanamaması Ergüden'in de belirttiği gibi (2018, s.24) “sağlık hizmetlerine erişimi güçleştirerek, engelli insanların yaşam kalitesi üzerinde olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir.”

Bu çalışmada katılımcıların sağlığa erişimiyle ilgili olarak dille getirdikleri ulaşım, mekân ve ekonomi ile ilişkili sorunları Dünya Sağlık Örgütü'nün (2021b) dünya genelinde tespit ettiği sorunlarla benzer niteliktedir. Katılımcıların aktardıkları sorunlar hastaneye erişimde güçlük, hastanelerde fazla beklemek ve verilmesi gereken önceliği kullanamamak, yeterli ilgi görmemek, engelli raporu alabilmekle ilgili sorunlar ve bunun ekonomik dönüşleri, sağlık imkânlarına erişmeye çalışırken yaşanan ulaşım zorlukları ve bunların yanı sıra işitme engellilerin yaşadığı iletişim zorluklarıdır.

Biz eşimle birlikte haftanın iki günü hastaneye pansumana gidiyoruz, engelliler bir yere gitmek istediklerinde onlara otobüs verilecek dendi ama karar defter üzerinde kaldı. Bazen de hastanede beklemek gerekiyor, orada engelli lavabosu yok (O.E., K, 33, O-Y).

Çok fazla problemlerle karşılaşılıyor. Hiç kimse anlamıyor. Keşke işaret dili yaygınlaşsa da ben de karşılaştığım insanlarla anlaşabilsem. En azından hasta olduğumda rahatsızlığımı daha rahat dile getireyim, doktora ya da oradakilere anlatayım. Çok fazla yanlışlıklar çıkıyor hastanede, bir tercüman ya da en azından biraz anlayan olsa kolaylıkla iletişim sağlayabilsek. Ama eskiye göre biraz daha rahatlamış durumdayız. İşaret dilinin önemi biraz daha artıyor (İ.E., E, 37, L).

Öte yandan engelli bireylerin sağlığına kavuşması ya da en azından daha ileri bir engelliliği önleyebilme açısından gerekli tıbbi uygulamalara, operasyon imkânına erişim önemlidir. Engelli bireyler, düzenli bir tedavi görmediklerinde Öztürk'ün (2014, s.64) çalışmasında da saptandığı gibi başkalarına “bağımlı” yaşamak durumunda kalabilmektedir. Katılımcılar masraflı müdahalelerin gerçekleştirilmesi için çoğunlukla ekonomik desteğe ihtiyaç duyduklarını ve bu konuda devlet desteğini alabilmenin önemini vurgulamışlardır.

Eşim ve ben engelliyiz, maaşımız var devletten. Çocuğum da ortopedik engelli, tedavi ettirebilmek için maddi desteğe ihtiyaç var. Hastanede zamana bırak, iyileşip iyileşemeyeceğini ileride göreceğiz dediler. %88 engelli olmasına rağmen ağır engelli heyet raporu vermediler

maaş bağlanmasın diye. Benim vicdanım el vermedi ben rehabilitasyona gönderdim (O.E., E, 42, İ).

Belden aşağı felçliyim. Maddi imkânsızlıktan dolayı araba ve tekerlekli sandalye bulmada büyük sıkıntılar yaşıyorum (O.E., E, 39, İ).

Çalışmadığım için sigorta yok. Bir doktora gideceğimiz zaman özel hastaneye gitmek zorunda kalıyoruz bu da çok pahalı oluyor, para lazım. Yeşil kart veriyorlar ama yetmiyor (İ.E., E, 50, O-Y değil).

Dejong ve diğerlerinin (2002, s.262) belirttiği gibi ulusal sağlık ve bakım sistemine erişimde istihdam durumu ve gelir düzeyi etkilidir. Dünya Sağlık Örgütü, düşük gelirli ülkelerdeki tüm engelli insanların yarısından fazlasının uygun sağlık hizmetini karşılayamadığını, hatta sağlık hizmetine erişebilmek için gereken ulaşım masraflarını ve ilaç maliyetlerini bile karşılamakta zorluk çektiklerini ortaya koymaktadır (2021b).

Engelli bireylerin engelleri aşması bazen medikal aletlere erişim ile mümkün olabilir. Teknoloji desteği ile geliştirilebilen iletişim, hareketlilik, fiziksel güvenlik, kişisel özerklik, kontrol, bağımsızlık, yeterlik, özgüven, daha iyi sosyal ilişkiler kurma yeteneği, iş gücüne ve daha geniş topluluğa katılma gibi özellikler benlik ve esenlik duygularının temel bileşenleridir (Lupton ve Seymour, 2000, s.1851,1860).

Teknolojik desteğe erişimlerini sağlayabilecek maddi desteğin önemi birbirinden farklı engelleri bulunan katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Kimi katılımcı ihtiyaç duyduğu teknolojik donanıma tamamen ya da kısmen erişmişken, kimi onun eksikliğini derinden hissetmektedir. Katılımcı aktarımları gerekli teknolojik donanıma sahip olmanın engelli bireylerin yaşamını kolaylaştırdığını göstermektedir.

Doğuştan işitme engelliyim. Küçükken işitme cihazı kullansaydım belki de duyabilirdim ama cihaz pahalı olduğu için, devlet bunu karşılamadığı için ailem alamamış. Ekonomik olarak iyi olsaydık belki böyle olmazdım (...) 3G telefon kullanıyorum. Böylece iletişim sağlayabiliyorum (İ.E., K, 27, L).

Görme engelim olduğu için konuşan İpad istiyorum. Beni yönlendirecek sesli cihazlar istiyorum. Böylece başkalarına muhtaç olmadan rahatça hareket edebilirim (G.E., K, 17, L öğrencisi).

Bir görme engelli olarak sesli konuşabilen, navigasyonu olan telefonu kullanıyorum. Bilgisayarım da konuşuyor, rahatça işlerimi halledebiliyorum (G.Ö. E, 44, Ü).

Çocuk felci olduğum için ilkel bir protez bacak kullanmayı denedim olmadı. Şimdilerde internette robot teknolojilerini takip ediyorum. Ölmeden bir gelişme olur da kullanırım diye umutluyum (O.E., E, 45, Ü).

Katılımcıların ifade ettikleri gibi engelli sandalyelerinden, işitme cihazlarına, tıbbi teknolojiye kadar pek çok teknolojik/medikal araç bireylerin hareket etme imkânlarını ve dolayısıyla toplumsal yaşama erişimlerini ciddi ölçüde kolaylaştırabilmektedir. Ancak bu araçlar kişilerin çoğunun bütçesini aşan nitelikte bir ekonomik değere sahip olduğundan kurumsal desteğe kaçınılmaz olarak ihtiyaç duyulmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021), Engelli ve Yaşlı Hizmetleri kapsamında engelli bireylere çeşitli destekler sunmaktadır ancak bu konudaki uygulamaların teknolojik ilerlemelere ayak uydurarak daha çok yaygınlaşması, biyopsikososyal modelin de vurguladığı gibi çevresel engellerin kaldırılması ile birlikte engelli bireylerin erişilebilirliğini artırmak açısından önemlidir.

3.3. Ekonomik Kaynaklara Erişim

İstihdam, eğitim ve mesleki uzmanlaşma, engelli bireylerin ekonomik kaynaklara erişimini sağlayarak yaşamlarını başkalarına bağımlı olmadan daha rahat bir şekilde sürdürebilme; kendine

yetebilme, sosyalleşme, medikal destek ve cihazlara erişebilme imkânı vererek yaşam kalitelerini büyük ölçüde belirlemektedir. Zira ekonomik alan engellilik kategorisinin üretilmesinde ve engellilere yönelik toplumsal tepkilerin belirlenmesinde kilit bir rol oynamaktadır (Oliver, 2004).

İstihdam, “engelli bireylerin dışlanmayı ve ayrımcılığı deneyimledikleri yaşam alanlarından” biridir (Burcu, 2015, s.144). İstihdam olanaklarına erişememe ve ayrımcılığa maruz kalma durumları birbirini etkilemekte ve pekiştirmektedir. Bu anlamda, Jajtner vd. de (2020, s.1) engellilerin ekonomik ve sosyal katılımını artırmayı amaçlayan politikaların engelli bireyler açısından gelir eşitsizliğini azaltacak etkide bulunacağını vurgularlar.

TÜİK (2019) verilerine göre engellilerin sadece %19,9’u çalışmaktadır. Bu çalışan grubun %58,1’i hem ücretli ve yevmiyelileri hem maaşlı olanları içermektedir. Engelli kadınların sadece %12,6’sı; erkeklerin ise %32,9’u çalışmaktadır. Engelliler Konfederasyonu’nun (2021) raporuna göre işsizlik “çalışabilir engelliler arasında % 78’ler seviyesinde seyretmektedir.

Bu veriler engelli bireylerin büyük oranda üretim ve istihdam dışı kaldığını ve dolayısıyla başkalarına bağımlı olabileceklerini göstermektedir. Bu çalışmada yer alan katılımcılar ya devlet tarafından istihdam edilerek ya düzensiz muhtelif işler yaparak ya da engelli yardımları ile geçimlerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Özellikle ‘engelli aylığı’⁵ ile geçinemeyen evli ve çocuklu bireyler, aylığın yanı sıra bir işte ‘güvencesiz’ çalışarak geçinmeye çalıştıklarını ifade etmektedirler.

Devlet verdiği engelli aylığı yetmediği için ek iş yapıyorum. Bu ek iş olmasa geçinemem. Günlük olarak 10 saat çalışıyorum ve hep ayakta duruyorum (...) Sağlam insanlardan daha çok çalışıyorum ama yine de ezilen ben oluyorum yani işe bir saat gitmedim mi hemen paramdan kesiyorlar. Sigortam şu an yok, kaçak olarak çalışıyorum. İş yeri sigortamı gösterirse engelli maaşım kesilir ve tekrar başvurup rapor almam ise uzun bir zaman alacağı için mecburen sigortasız çalışmak zorunda kalıyorum (O.E., E, 32, O).

Pek ücret almıyoruz bu atölyede, çok az cep harçlığı gibi bir şey alıyoruz. Ellerim, kaslarımın güçsüz düşmesin diye sürekli bir şeyle uğraşıyorum. Devamlı ve garantili bir iş olsa çalışmak isterim ama işe girince garanti olmalı, işten çıkaracak mı çıkarmayacak mı? Sonuçta elinde bir aylık var. Şimdi işe girince sigortalı olursan o aylık kesilecek. Kimse o riski göze almak istemiyor (O.E., K, 25, L).

Öte yandan, sayıları az da olsa eğitim durumları yeterli olan engelliler devlet tarafından istihdam edilmiştir. Türkiye genelinde 2021 yılı itibarıyla engelli memur 62.337’dir. 2021 EKPSS Yerleştirme Sonuçlarına göre 62 bin 311 kişi işe yerleşmek amacıyla tercih yapmış ancak sadece 1.961 kişi kamuda işe yerleşebilmiştir” (Engelliler Konfederasyonu, 2022). Bu çalışmada yer alan katılımcılardan biri ortaokul mezunu olup devlet tarafından istihdam edilmiş, 1’i kadın 4 katılımcı da üniversite mezunu olup öğretmen olarak atanmışlardır. Bir katılımcının “son atamalarda yine 450 civarında kadro ayrıldı fakat lise ve üniversite mezunu az olduğundan bu kadrolar boş kaldı” (G.E., E, 30, Ü) cümlesiyle ifade ettiği gibi kadroların boş kalmasının sebeplerinden biri de engelli bireylerin eğitime erişememesidir. Bu durum eğitim, istihdam ve ekonomiye katılımın karşılıklı ilişkisini açığa çıkarmaktadır.

Biyopsikososyal modelin de vurguladığı gibi “toplumsal yaşama ‘katılım’ koşulları içinde para kazanmak ve meslek sahibi olmak önemlidir” (DSÖ, 2001, s.99). Bunun da en etkili yollarından biri

⁵ Bu çalışmanın yürütüldüğü 2015-2016 yılları arasında engelli aylıkları üç ayda bir defa verilirdi. 1 aylık % 40-69 Engelli Aylığı 326, 59 TL’ye; 1 aylık % 70 ve üstü bakıma muhtaç engelli aylığı ise 489,89 TL idi. 2022 yılında ise % 40-69 Engelli Aylığı 842,81 TL; % 70 ve üstü Bakıma muhtaç engelli aylığı ise 1264, 20 TL’dir. Bkz. <https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/sosyal-yardimlar/>

eğitim fırsatına erişebilmektir. Ancak, katılımcılar sadece iş bulamamaktan değil, iş koşullarından, bulabildikleri işlerin engel durumları ile uyumsuz ve onları zorlayacak ağırlıkta işler olmasından, işe giderken karşılaştıkları ulaşım ve fiziki çevre koşullarından yakınmaktadır.

Özel sektörde çalıştım yıllarca, ofisim on dokuz basamakla çıkılan asma katıydı, merdivenleri korkuluksuzdu. Zor koşulları yüzünden bıraktım çünkü özel sektör engellileri çalıştırarak vergiden kurtuluyor ama bizim haklarımızı çığnıyor. Devletin koyduğu kontenjanlara bile riayet edilmiyor. İhtiyaç duyduğumuz tek şey insan yerine konmak ve sosyal bir devlete sahip olmak. Engelliyim ama hasta değilim. Bir ayağım sakat ama iki elim sağlam (O.E., E, 45, Ü).

Aslında bizim burada İŞKUR'dan iş bulan arkadaşlar var. İşe koyuyorlar, adam iki gün sonra çıkıyor. Çünkü yapamayacağı zor işler veriyorlar (O.E., K, 25, L).

İş bulmaya çalışıyoruz, fabrika fabrika dolaşıyoruz ama bir sonuç elde edemiyoruz. Kimse bizi anlamıyor. En büyük sorunumuz derdimizi anlatamamak (İ.E., E, 50, O-Y değil).

Katılımcılar engellilik durumlarına uygun koşullarda istihdam edilmek istediklerini ifade etmişlerdir. Aslında mesleki rehabilitasyona ilişkin olarak T.C. Başbakanlık Özürlüler Kanunu'nun (2010) 13. Maddesi'ne göre, özürülerin yeteneklerine göre mesleğini seçme ve bu alanda eğitim alma hakkı kısıtlanamaz. Özürlülerin yetenekleri doğrultusunda yapabilecekleri bir işte eğitilmesi, meslek kazandırılması, verimli kılınarak ekonomik ve sosyal refahının sağlanması amacıyla mesleki rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanmasının sağlanması esastır.

Ancak saha verileri engelli bireylerin iş koşulları, istihdam ve geçim durumlarının çok çetrefilli, uygunsuz, düzensiz ve zor olduğunu açığa çıkarmaktadır. Yaşamlarını idame etmek ile ilgili çok çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalan katılımcılar “ev kirasını ödeyememekten”, “iş yerinde insan yerine konmamaktan”, “maaşının kesilmesinden”, “aylığını üvey anneye kaptırmaktan”, “çocuğuna bakamamaktan”, “soğukta seyyarın başında durmaktan”, ve neredeyse hepsi “ay sonunu getirememekten” şikayetçi olmuşlardır. Katılımcılar işgücü piyasasına erişebilme, toplumsal yaşama katılım ve itibar görme arasındaki bağı şöyle açıklamışlardır:

İşe girmeden önce milletin gözünde gariban bir engeliydim. Ne zaman ki işe girdik başarılı, tecrübeli, danışılan bir eleman olduk. Cebinde paran varsa, elinde işin varsa herkes seni sever (...) Evlenirken gözlerim görmediği için evlilikte sıkıntılar oldu. Sonra düzenli bir gelirim olması bana kolaylık sağladı, sordukları ilk sorulardan biri işimdi (G.E., E, 43, L).

Para olmadan hiçbir şey yapılmıyor. Ne kadar paran varsa o kadar değerli oluyorsun. Paran varsa kimse engeline bakmıyor (O.E., E, 36, L).

Öte yandan, engelli kadın bireyler, daha çok özel alanda kalmaları, aile kontrolünde olmaları ve iş yaşamından daha uzak olmaları nedeniyle “erişememe durumundan kaynaklanan izolasyona daha fazla maruz kalmaktadırlar” (Hanna ve Rogovsky, 1991, s.51). TÜİK (2019) Türkiye Sağlık Araştırması'nın ortaya koyduğu gibi Türkiye’de kadın engellilerin istihdama erişimi erkek engellilerden çok daha düşüktür. Bu çalışmada yer alan 15 kadın katılımcıdan sadece 3’ü düzenli olarak çalışmaktadır. Bu da feminist perspektifin ortaya koyduğu gibi engelli kadınların bu konuda çifte dezavantajlı olduklarını göstermektedir.

Engelli bireylerin toplumsal konumunu belirleyen, eğitim, istihdam durumu ile ayrımcılık veya toplumsal yaşama katılım şansları arasındaki ilişki dünyada ve Türkiye’de gerçekleştirilen engellilik çalışmalarında ortaya konmuş (Kitchin, 1998; Burcu, 2011; Şişman, 2014; Harpur, 2020) ve katılımcılar tarafından da aktarılmıştır.

Engelli olmama rağmen okudum ve öğretmenim. Bir engelli kendisini gündelik yaşamın ezilmişliğinden kurtarabilmesi için eğitim almalıdır. Yoksa daima gündelik yaşamlarında ayrımcılığa maruz kalırlar (G.E., E, 44, Ü).

Çoğu engelli kişinin eğitim görmemiş olmasının nedeni en temelde hem sosyal hem fiziksel çevreye erişememenin yarattığı engellerdir. Katılımcıların eğitimle ilgili olarak karşılaştıkları engellerden bazıları çoğunlukla kız çocukları söz konusu olduğunda engellerinin bahane edilmesi; yaşadıkları kentte engellerine uygun okulların olmayışı ve ihtiyaç duydukları teknik desteği bulamamalarıdır. TÜİK (2019) Türkiye Sağlık Araştırması'nın (2019) eğitimle ilgili verilerine göre engellilerin % 25,9'u okuma yazma bilmemektedir. Bu okuma yazma bilmeyen engelli bireyler içinde kadınlar (% 34,4) çoğunluktadır. Engelli kadınların, eğitim, gelir ve istihdama erişim konularında erkek engellilere nazaran daha dezavantajlı olma durumları gerek Türkiye'de gerek dünyada yapılan başka çalışmalarla da (Altuntaş Duman ve Doğanay, 2017; Goodley, 2011; Hanna ve Rogovsky, 1991) ortaya konmuştur.

Engelli olduğum için sen okuyamazsın, okula her gün kim götürüp getirecek dediler, hiç okula gitmedim. Okuma-yazma bilmiyorum (O.E., K, 52, O-Y değil).

Üç ayda bir yatırılan maaşı üvey annem alıyordu, benim paramı yiyordu (...) Geçen yıl üniversite kazandım fakat ailem karşı çıktılar ve göndermediler (G.E., K, 23, L).

Eğitim hayatımdaki en can yakıcı şeylerden biri okul müdürünün beni okula almak istememesidir. Babamın mücadelesiyle zorla da olsa kabul edildim. Beşinci sınıfta devlet parasız yatılı okulları sınavını kazandım, orada da karşıma rapor alma aşamasında bu çocuk yatılı olarak okuyamaz önyargısını taşıyan bir doktor çıkmasını mı? Torpil vesaire derken ben o engeli de aştım (O.E., E, 45, Ü).

Eğitimle ilgili olarak aktarılan diğer problemler fiziksel çevrenin engelli bireylere uygun olmayan dizaynı ve gereken teknik desteğe erişememeleridir. Görme engelli bireyler sınavlara girdiklerinde gereken insan desteği bulmada; işitme engelliler işaret dili bilen öğretmen bulmada ve ortopedik engelliler sınav yerine erişimde güçlük çekmektedir.

Üniversiteye hazırlanma sürecinde okutman bulamadığım için deneme sınavlarına giremiyordum. YGS, LYS'de ayrı sınıfta iki öğretmen eşliğinde sınava girdim. Benim yaşamadığım ama arkadaşlarımdan duyduğum bazı hocalar okumalarda ve işaretlemelerde sıkıntı yaratıyorlarmış (G.E., K, 23, L).

Ben 8. sınıfa kadar okudum, sonra devam edemedim. Antep'te işitme engelliler için lise yok. Normal eğitim veren okullarda engelli olarak eğitimime devam etmem sağlıklı olmayacaktı. İşitme engelliler rahatlıkla lise ve üniversite okuyamıyorlar. Derslerde zorluk çekiyorlar, tercüman istiyorlar (İ.E., K, 26, O).

Açık öğretimde okuyorum ve sınavlar zor şartlarda geçiyor çünkü bizi verdikleri okullarda asansör ya yok ya da çalışmıyor, merdivenleri çıkmak sorun, sonra sıralar sorunlu. Her seferinde farklı okullarda sınava giriyoruz, aynı yerde girsek iyi olurdu. Bu yüzden devletin bu sorunlara çözüm üretmesi gerekiyor (O.E., K, 38, Ü. öğrencisi).

Yaygın olmasa da bazı katılımcılar "üniversite hayatımda duyarlı hocalarımız da vardı, bana özel sınav düzenliyorlardı" (G.E., E, 46, Ü) ve "yatılı okuldaki hocalarım benim en büyük destekçilerimdendi. Oradaki hocalarım bana moral sağlıyordu. Okuldaki egzersizler hastalığımla ilerlemesine engel oldu" (O.E., K, 19, Ü. öğrencisi) gibi cümlelerle alabildikleri desteğinin başarılarını nasıl olumlu bir şekilde pekiştirdiğini aktarmışlardır. Dolayısıyla engelli bireyler eğitime erişimle ilgili olarak eğitim kalitesi ve

fırsatlarına erişebilme anlamında talepkardırlar. Bu anlamda, engellilere yönelik sosyal politika ve toplumsal desteğin, gelişmiş bir engellilik bilincinin ve erişilebilir bir fiziki çevrenin engellilerin eğitim ve istihdama erişimlerinde belirleyici olduğu görülmektedir.

Devletten beklentilerimiz var gerek eğitim gerekse sağlık alanında yenilik istiyoruz. Özellikle eğitim konusunda devletten profesyonel adımlar bekliyoruz. Okullardaki eğitim kalitesini yükseltsin ve bizim gibi engelli vatandaşlarımız için yeni istihdam yaratsın. (O.E., E, 31, L).

TC. Anayasasının 42. Maddesi “kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz” demektir. Dolayısıyla engelli bireylerin eğitime erişimi bir anayasal haktır. Çalışmada eğitime ve istihdama erişimi engelleyen koşulların engelli bireylerin farklı ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirilmesi gerekliliği açığa çıkmaktadır. Eğitim imkân ve koşullarının gelişmesi engelli bireylerin ekonomik ve toplumsal statülerini olumlu anlamda etkilemektedir.

3.4. Engelli Bireylerin Engellilik Algıları ve Toplumsal Hayata Katılımları

Engelli bireylerin toplumsal hayata katılım sağlayabilmek için gereken sosyal, kültürel ve ekonomik kaynaklara erişebilmelerinin önünde duran en büyük engel onları toplum hiyerarşisinde aşağı tabakalara iten “hegemonik beden normları”dır (Dreger, 2008, s.240). Bu bağlamda belirli insan gruplarının stereotipik görünümü, onları başkalarıyla sosyal ilişkilerden soyutlama ve dışlama potansiyeline sahiptir (Burke, 2007, s.11-12).

Bu çalışmada katılımcılar toplumun engellilere dair bakış açısını genelde “küçümsemek,” “alay etmek,” “acımak,” “yok saymak,” “dışlamak,” “makbul görmemek” gibi olumsuz ifadelerle betimlenmişlerdir. Bu algı toplumsal iletişime dışlanma olarak yansımaktadır. Katılımcılar engelli bireylere karşı gösterilen bu dışlayıcı ve küçümseyici tutumların çocukluktan itibaren nasıl deneyimlenmeye başladığını anlatan aktarımlarda bulunmuşlardır.

Engeli olmayan arkadaşlarım tarafından bazen dışlanıyorum. Görme engelli olduğumu yüzüme vurarak bana bağıyorlar sanki ve bu bana kendimi kötü hissettiriyor (G.E., K, 18, L. öğrencisi).

Toplum içerisine çıktığımızda engel durumumuz sanki adeta bir eksiklik, acizlik ve hastalıklı bir vakaymışçasına karşılanıyor. Kimi insanlar “vah vah”, “çok yazık”, “Allah şifa versin” gibi küçümseyici, aşağılayıcı ve karşıdaki insana kendisini manevi olarak eksik hissettiren tepkiler veriliyor (G.E., E, 43, L).

İşitme engelli bireyler ise en büyük sosyal sorunlarını iletişim kuramamak olduğunu ifade etmişlerdir. Son yıllarda işitme engelli okul öğretmenliği bölümlerinin artması dolayısıyla hem okullaşma imkânının hem de dili öğrenenlerin sayısının artması işaret dilinin yaygınlaşması anlamında umut vericidir ancak yine de bu konuda kat edilecek uzun bir yol bulunmaktadır.

Arkadaşlarımla, ailemle yani yakın çevremle bile rahat iletişim kuramıyorum. Beni sadece işaret dili bilenler tamamen anlayabiliyor. (İ.E., E, 18, O).

Toplumdan en büyük beklentimiz dertlerimizi anlatacak, bizi anlayacak kadar herkesin işaret dilini öğrenmesi. En büyük sorun iletişim kuramamak (İ.E., K, 35, O).

Dünya Sağlık Örgütü (2021b) “engelli kişilerin engelliliklerinden dolayı şiddet, istismar, önyargı ve saygısızlık eylemleri de dahil olmak üzere birden fazla hak ihlaline maruz kaldıklarını” ortaya koyarak “engelliliğin bir insan hakları sorunu” olduğunu tespit eder. Benzer şekilde sahadan aktarılan bazı deneyimler de engellilik bilincinden yoksun insanların acımasız ya da saygısız değil, suç da teşkil edebilecek tavırları nedeniyle engelli bireylerin canlarını tehlikeye atabildiklerini ortaya koymaktadır.

Yolda yürürken adamın biri bana yol vermedi, aracıyla bana çarptı ve kaçtı. Baygınlık geçirdiğim için saatlerce yerde kalmışım, kimse gelip yardım da etmemiş, en son belediye çalışanları görmüş. İnanır mısınız beni ambulans yerine belediyenin çöp arabasıyla hastaneye kaldırmışlar. Bu insanlık dışı bir durumdur. (G.E., E, 35, O).

Toplumun eşit vatandaşları olan engelli bireylere karşı takınılan ayrımcı tutumların ve onlara yapıştırılan negatif etiketlerin önüne geçebilmek için gerek yasalarda gerekse toplumsal kültür alanında etkili olacak bir toplumsal bilincin gelişmesi önemlidir. Sakatlık deneyimlerine yansıyan yıkıcı örneklerle rağmen Burcu'nun da belirttiği gibi (2015, s.5) son yıllarda, "engellilik konusunda sosyal söylemin benimsenmeye" ve engelli bireylere daha çok toplumsal katılım alanı açmaya başladığı görülmektedir.

Toplumun bu konularda bilinçlendiğini söyleyebiliriz. Eskiden toplumumuzda engelliler evde saklanırdı. Onlardan utanılıyordu, ne bilim onların kimsenin görmelerini istemiyorlardı. Ama geldiğimiz bu noktada artık sokağa çıkabiliyor, çok rahat olmasa da en azından gezebiliyoruz (O.E., K, 32, O).

Toplumsal engellilik hareketi zemin ve bilinç kazandıkça, toplumun engelli bireyleri daha alt mertebeye yerleştirmesine neden olan negatif engellilik algısı olumlu yönde dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşümün gerçekleşmesinde Shakespeare'in de ifade ettiği gibi, sosyal model çerçevesinde gelişen engellilik aktivizminin etkisi önemlidir (2010, s.3). Bu süreçte postmodern engellilik kuramının ortaya koyduğu gibi engelliliğe ilişkin toplumsal dil yapısöküme uğratılmıştır. Bu konuda yapılan tartışmalardan biri sakatlık" kavramına yüklenen anlam üzerinedir. Sakatlık kavramına atfedilen olumsuz anlamı dönüştürmek ve hak ettiği itibarı vermek amacıyla kavram sahiplenilir.

Sakat bedenim en az onlarınki kadar güzel, onların kendilerini sevdiğinden daha çok seviyorum kendimi. Birbirinden farklı sonsuz sayıda beden olduğunu ve herkesin birbirinden farklı hissettiğini biliyorum (Küçükaslan, 2015).

Bu çalışmada yer alan engelli bireylerin de yeni engellilik paradigması çerçevesinde kendi 'farklılıkları' ve özgül durumlarını da dikkate alarak toplumun onlara dayattığı engellileri aşma çabasında oldukları görülmektedir. Bu süreçte toplumsal destek beklentileri de artan bireyler dışlayıcı toplumsal tutumları eleştirmektedirler.

Toplum olarak dışlanmayacağım bir ortamda yaşamak istiyorum. Görme engelli olmak benim suçum değil, ben bunu kabullendim toplum da kabullense (G.E., E, 18, L. öğrencisi).

Kendimi engelli olarak görmüyorum. Bedenen engel, engel değildir, engel asıl ruhen olandır (O.E., E, 49, L).

Küçümseyerek bakıyorlar. Sanki bu bizim tercihimizmiş gibi davranıyorlar. Dışlanıyoruz. Oysaki onlardan fazla şeyler istemiyoruz. Sadece bize değer vermeleri yeter. Unutmasınlar ki bir gün onların da başına gelebilir (O.E., K, 33, O-Y).

Toplumdaki insanların bizi aşağılamadan düzgün muamele etmelerini istiyorum. Çok dışlandığım oldu, okulu bu yüzden bıraktım. Bir yere gittiğimde engelli olduğumu anladıkları zaman farklı davranıyorlar bazıları insanlar iyi bazıları da o ortamda bulunmamı bile istemiyorlar (İ.E., E, 22, İ).

Bu çalışma da engelli bireylerin geliştirdiği öz-güçlenme çabasının oluşmasında okullaşma ve dernekleşme ile başlayan kurumsallaşmanın etkisinin önemli olduğunu tespit etmiştir. Okullar kişilerin yaşama tutunabilecekleri eğitimi, donanımı ve sosyalleşme imkânını sağlarken, dernekler de kendileri

ile benzer deneyimler yaşayan, birbirlerinin deneyimlerinden öğrenebilecekleri kişilerle tanışma ve kaynaşma imkânı sunmaktadırlar. Dernekler, bunun yanı sıra yardım temelli bilinç yerine vatandaşlık ve hak temelli bilincin oluşmasına, engelli bireylerin öz-güven geliştirmelerine ve kültürlenme süreçlerine büyük etkide bulunmaktadır.

Dernekte kendinden insanları bir arada bulmak, kendi hakkını savunurken birden fazla kişinin aynı yolda yürüdüğünü bilmek güzel. Amaçlarıma, haklarıma topyekûn daha çabuk ulaşabiliyorum diyebilirim. Bir de Körler okulu çok yararlı. Orada baston kullanmayı ve Braille alfabesini öğrendim (G.E., E, 30, Ü).

Kurs sayesinde farklı insanlar tanıdım ve mesleki bilgiler öğrendim aksi takdirde evde kalsaydım hayata küserdim burada ortak payda da bulduğum insanlar var bu da benim daha iyi hissetmemi sağlıyor. (İ.E., K, 35, O).

Oliver'ın (1996, 2004) sosyal model çerçevesinde savunduğu gibi, engelliliğe dair bakış açısındaki değişimin politika yapıcılar tarafından sunulan sosyal politikalar ve programlar aracılığıyla ya da tıp ve paramedikal meslekler tarafından sağlanan bireyselleştirilmiş tedaviler ve müdahaleler yoluyla değil, engellilerin bir grup halinde siyasi olarak güçlendirilmesi sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkar ancak engelli bireylerin temsiliyet meselesinin sadece kültürel temsil ve itibarın sağlanması ile değil, ekonomik açıdan da uygun yaşamsal kaynakların ve sosyal güvenliğin sağlanmasıyla olabilir. Bu bağlamda, engellilik konusunda eşitlik ve temel haklara erişimin sağlanabilmesinde toplumun yanı sıra Burcu'nun (2015) ve Erşahin'in de (2018) vurguladıkları gibi devletin demokratik bir yaklaşıma sahip olması önemlidir.

TC. Anayasası 61. Madde "devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır" demektedir. Türkiye'de engelli hakları çalışmaları ve ilgili sosyal politikalar 2000'li yıllarda özellikle AB'ye uyum çerçevesinde önemli bir ivme yakalamış, "engellilere yönelik istihdam, eğitim, sağlık, ulaşım, sosyal vb. konularında ciddi iyileştirmeler" (Ünal, 2021, s.252) yapılmış ve ilerlemeler sağlanmıştır. Ancak bu konu daha çok çalışılmaya, sosyal politika geliştirmeye ve uygulamaya ihtiyaç duyulan bir konu olmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma engelliliğin sadece tıbbi/bedeni olarak yaşanmadığını, aynı zamanda toplumsal olarak inşa edildiğini ortaya koyarak, engelli bireylerin toplumsal hayata katılım bağlamında engelliği nasıl deneyimlediklerini erişilebilirlik kavramı üzerinden incelemiştir. Çalışma, fiziksel ve sosyal çevreye, sağlığa, ekonomiye, istihdama ve eğitime erişimdeki zorlukların engelli bireylerin toplumsal hayata katılımlarını sınırladığını, dolayısıyla yaşam kalitelerini ve engellilik algılarını olumsuz yönde etkilediğini açığa çıkarmıştır.

Çalışma fiziksel çevreye erişim ve ulaşım ile ilgili olarak katılımcıların hareket kabiliyetlerini sınırlayan, yol, kaldırım, asansör, rampa, şarj yeri ve sarı şeritlere ilişkin eksiklikler; kent alanlarına, kamusal binalara, konutlara ve ulaşım araçlarına erişimde zorluklar ve sinyalizasyon eksikliği gibi bariyerlerle karşılaştıklarını tespit etmiştir. Sağlık hizmetlerine ve tıbbi teknolojilere erişim konusunda ise katılımcıların özellikle ekonomik yetersizlikler ve ulaşım sırasında karşılaştıkları engellerden dolayı zorluklar yaşadıklarını saptamıştır.

Öte yandan, katılımcıların eğitime, istihdama ve dolayısıyla ekonomik kaynaklara erişimlerinde de bariyerlerle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Aktarılan sorunlar istihdam fırsatlarının yetersiz olması, mevcut iş olanaklarının özel sektörde süreksiz ve düzensiz olması, bireylerin engel durumlarına uygun olmayan pozisyonlarda istihdam edilmeleri, işe giderken karşılaştıkları ulaşım ve fiziki çevre koşullarının zorlukları ve bunlara ek olarak engelli kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpları bağlamında iş

yaşamından uzak kalmalarıdır. Çalışma, erken yaşlarda başlayan eğitim kurumlarına erişim problemleri ve eğitim sürecinde karşılaştıkları zorluklar pek çok bireyin eğitimini sekteye uğrattığını saptamış, bu anlamda eğitim, istihdam ve toplumsal yaşama katılımın ilişkiselliğini ortaya koymuştur.

Çalışma söz konusu bariyerlerin, engelli bireyleri damgalayan, dışlayan ve erişilebilirliklerini engelleyen olumsuz engellilik algısı ile beraber katılımcıların yaşam kalitelerini düşürdüğünü açığa çıkarmıştır. Ancak, bu olumsuz algıyı değiştirmeye başlayan engellilik bilincinin engelli bireylerin kendilerinden başlayarak toplumda yaygınlık kazanmaya başladığını, ayrıca engelli bireylerin öz-güçlenme çabasının oluşmasında okullaşma, dernekleşme ve kurumsallaşmanın önemini ortaya koymuştur.

Çalışma kuramsal açıdan tıbbi modelin savının aksine, engellilik olgusunun sadece bedensel bir durum, tedavi ve rehabilitasyon gerektiren bireysel bir hastalık hali olarak anlaşılamayacağını; daha kapsayıcı çağdaş engellilik paradigması çerçevesinde engelliliğin sosyal, biyopsikososyal ve sosyolojik modellerinin vurguladığı gibi, birey, beden ve toplumu ilgilendiren çok boyutlu faktörlerin etkileşimsel zemininde anlaşılabilceğini ortaya koymuştur. Çalışmanın verileri, bu bağlamda, bir yandan fenomenolojik ve post-yapısalcı yöntemlerden hareketle, engelliliğin biyolojik ve sosyal boyutunu; birey ve toplum boyutunu, öte yandan feminist yöntemden hareketle toplumsal cinsiyet boyutunu birbirinden ayırtırmadan ele alarak engelli kişilerin çoklu öznelliklerini, deneyimlerini analize katmanın gerekliliğini açığa çıkarmıştır. Ayrıca, bu bütünsel perspektifli analiz gerek sosyal gerekse postyapısal yaklaşımların ışığında, engellilik deneyimlerinin egemen toplumsal pratiklerden ve eşitsiz güç ilişkilerinden nasıl etkilendiğini ortaya koyarken, eşitlik ve temel haklara erişim bağlamında, postyapısal metodolojinin ışığında, engelli kişilere yönelik ayrımcı ve küçümseyici algının ve söylemin kapsayıcı bir şekilde dönüştürülmesinin önemini açığa çıkarmıştır.

Sonuç olarak, çalışma engelliliğe dair deneyim ve gereksinim farklılıklarını dikkate alarak engelli bireylerin yetenek ve potansiyelleri ile toplumsal hayata katılabilmeleri için erişilebilirliklerinin güçlendirilmesi ve bunun için de engelliliğe hak temelli yaklaşımın ve bilinçli bir toplumsal engellilik algısının yaygınlaşması gerekliliğini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Abberley, P. (2002). Work, Disability, Disabled People ve European Social Theory. C. Barnes, C. Oliver, M ve L. Barton, L. (Ed.), *Disability Studies Today* içinde (s.120-139). Polity Press.
- Altuntaş Duman, N. ve Doğanay, G. (2017). Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon'da Engelli Kadınlar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20 ,Sayı 2, 1-48.
- Amundson, R. (2000). Against Normal Function, *Stud. Hist. Phil. Biol. & Biomed. Sci.*, Vol. 31, No. 1, 33-53.
- Auslander, G. K.ve Gold, N. (1999). Disability Terminology in the Media: A Comparison of Newspaper Reports in Canada and Israel. *Social Science & Medicine*, 48 (10), 1395-1405.
- Barnes, C. ve Mercer, G. (2004). Theorising ve Researching Disability from a Social Model Perspective, Chapter 1. C. Barnes ve G. Mercer (Ed.), *Implementing the Social Model of Disability: Theory and Research* içinde (s.1-18). Leeds: The Disability Press.
- Barnes, C., Oliver, M. ve Barton, L. (2002). *Disability ve the Body*. Polity Press, 58-77.
- Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (2011). TÜBİTAK destekli "Engelli Hakları ve Kent Vatandaşlığı: İstanbul Özelinde Engelli Kişilerin Yaşamlarını Şekillendiren Aktörler ve Dinamikler" başlıklı projenin yayımlanmamış sonuç raporu (Proje Numarası: 109K074).
- Burcu, E. (2011). Türkiyede'ki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* B28 (1), 35-54.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Burke, P. (2007). Disadvantage ve Stigma: A Theoretical Framework for Associated Conditions. P. Burke ve J. Parker (Ed.), *Social Work ve Disadvantage: Addressing the Roots of Stigma Through Association* içinde (s. 11-27). London: Kingsley Publisher.
- Dejong, G., Palsbo, S.E., Beatty, P.W., Jones, G.C., Kroll, T. ve Neri, M.T. (2002). The Organization and Financing of Health Services for Persons with Disabilities. *The Milbank Quarterly*, Vol.80, No.2, 261-302.
- Dreger, A. D. (2008). 'Introduction' from One of us: conjoined twins and the future of normal. C. Malacrida ve J. Low (Ed.), *Sociology of the Body: A Reader* içinde (s.127-132). Oxford University Press.
- Dünya Sağlık Örgütü (2004). *ICF İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması*. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. E. Kabakçı ve A. Göğüş, (çev.), Bilge Matbaacılık.
- https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429_tur.pdf
- Durell, S. (2014). How the social model of disability evolved. *Nursing Times*; 110: 50, 20-22.
- Ergüden, D. (2018). *Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.
- Gleeson, B. (1999). *Geographies of Disability*. London ve New York, Routledge.
- Goodley, D. (2011). *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*. London: SAGE.
- Hanna, W. ve Rogovsky, B. (1991). Women with Disabilities: Two Handicaps Plus, Disability. *Handicap & Society*, 6:1, 49-63.
- Harpur, P. D. (2020). *Ableism at Work: Disablement and Hierarchies of Impairment*. Cambridge University Press.

- Hughes, B. ve Paterson, K. (2006). The social model of disability ve the disappearing body: towards a sociology of impairment, L. Barton (Ed.), *Overcoming Disabling Barriers, 18 years of Disability and Society* içinde (s. 91-108). Routledge.
- Hughes, B. (2020). *A Historical Sociology of Disability: Human Validity and Invalidity from Antiquity to Early Modernity*. London and New York: Routledge.
- Jajtner, K. M., Mitra, S., Fountain, C. ve Nichols, A. (2020). Rising Income Inequality Through a Disability Lens: Trends in the United States 1981-2018. *Soc Indic Res.* 151(1), 81-114. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7710004/>
- Karataş, K. (1997). "Engelliler Kentlerde Hareket Etmek İstiyorlar". *Ufku Ötesi, Türkiye Görme Engelliler Federasyonu Dergisi*, Sayı 4(2), 25-45.
- Kitchin, R. (1998). 'Out of Place', Knowing One's Place': Space, Power and The Exclusion of Disabled People, *Disability & Society*, Vol. 13, No. 3, 343-356.
- Lupton, D. ve Seymour, W. (2000). Technology, selfhood ve physical disability. *Social Science & Medicine* 50 (2000) 1851±1862
- Merriam, S. B. (2018). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*, Wiley.
- Mitra, S. (2006). The Capability Approach. *Journal Of Disability Policy Studies*, Vol. 16, No. 4/2006, 236-247.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Cilt-2. Ö. Akkaya (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. St Martin's Press.
- Oliver, M. (2004). "The Social Model in Action: if I had a hammer", Chapter 2. C. Barnes ve G. Mercer (Ed.), *Implementing the Social Model of Disability: Theory ve Research* içinde (s. 18-31). Leeds: The Disability Press.
- Oliver, M. ve Barnes, C. (2012). *The New Politics of Disablement*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Öztürk, K. (2014). *Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri*. (Yayınlanmamış Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim Uzmanlığı Tezi). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Ankara.
- Punch, K. F. (1998). *Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Rioux, M. H. (2002). Disability, Citizenship and Rights in a Changing World. C. Barnes, M. Oliver ve L. Barton (Ed.), *Disability ve the Body* içinde (s. 20-28., Polity Press).
- Shakespeare, T. ve Watson, N. (2002). The social model of disability: an outdated ideology?. *Research in Social Science ve Disability*, Vol. 2, 9-28.
- https://www.um.es/discatif/PROYECTO_DISCATIF/Textos_discapacidad/00_Shakespeare2.pdf
- Shakespeare, T. (2010). The Social Model of Disability. L. J. Davis (Ed.), *The Disability Studies Reader* içinde (s. 266-73). New York: Routledge.
- Smart, J. F ve Smart, D. W. (2006). Models of Disability: Implications for the Counseling Profession. *Journal of Counseling ve Development*, Winter, 84, 29-40.

- Şişman, Y. (2014). Engellilerler Açısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Ocak- Haziran 2014, (32), 57-85.
- Titchkosky, T. ve Michalko, R. (2012). The Body as the Problem of Individuality: A Phenomenological Disability Studies Approach. B. Goodley, B. Hughes ve L. Davis (Ed.), *Disability and Social Theory: New Developments and Directions* içinde (s.127-143). Palgrave.
- Tremain, S. (2005). Foucault, Governmentality, and Critical Disability Theory Today: A Genealogy of the Archive. S. Tremain (Ed.), *Foucault ve the Government of Disability* içinde (s. 9-24). University of Michigan Press.
- Turner, B. (2001). Disability and the Sociology of the Body. G. L. Albrecht, K. Seelman, M. Bury içinde, *Handbook of Disability Studies*, Edited London: Sage Publications, syf. 252-267
- Ünal, V. (2021). Türkiye’de Engellilik Yaklaşımlarının Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XLV ARALIK 202, Sayı: 2, 235-258.

İnternet Kaynakları

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). https://www.aile.gov.tr/media/96693/eyhgm_istatistik_bulteni_aralik_2021.pdf Erişim Tarihi 10 Şubat 2021
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2013). “Soru Önergesi Cevabı”. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-14302sgc.pdf> Erişim Tarihi 10 Şubat 2021
- Birleşmiş Milletler (2006). <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disun.htm> Erişim Tarihi 10 Şubat 2021.
- Dünya Sağlık Örgütü (2021a). Disability, https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 Erişim Tarihi 10 Ocak 2021.
- Dünya Sağlık Örgütü (2021b). Disability and health, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> Erişim Tarihi 10 Ocak 2021.
- Engelliler Konfederasyonu (2021). <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/2022-butcesinde-de-ne-engelliler-ne-de-toplum-dusunuldu/> Erişim Tarihi 25 Ocak 2021.
- Erşahin, S. (2018). <https://www.dunya.com/kose-yazisi/toplumsal-yasama-erisim-bir-demokrasi-sorunu/430322> Erişim Tarihi 2 Şubat 2021.
- GIZ ve CBM (2012). https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/A_human_rights-based_approach_to_disability_in_development.pdf Erişim Tarihi: 10 Şubat 2021.
- Küçükaslan, B. (2011). ‘Sakat’ Politiktir!, <http://bianet.org/bianet/toplum/132569-sakat-politiktir>
- T.C. Başbakanlık Özürlüler Kanunu (2010) https://www.bingol.edu.tr/media/225857/6mevzuat_kitabi_2010.pdf Erişim Tarihi: 2 Şubat 2021.
- TÜİK (2010). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=saglik-ve-sosyal-koruma-101&dil=1> Erişim Tarihi: 2 Şubat 2021.
- TÜİK (2019). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=saglik-ve-sosyal-koruma-101&dil=1> Erişim Tarihi: 2 Şubat 2021.